

ljanja, obiteljski razgovori, izražavanje osjećaja, pravo na pogrešku i pozitivno mišljenje.

U zadnjem prilogu pod naslovom *Međuljudski odnosi u obitelji* Mijo Nikić razmatra pitanje kvalitete međuljudskih odnosa u obitelji, navodeći četiri modela mogućih međuljudskih odnosa: biti među (ja i različni drugi), biti sa (zajedno), biti za (druge), i biti u (Bogu). Zatim navodi moguće odnose roditelja i djece: stav faraona, koji je karakterističan za autoritativne roditelje; stav Mojsija, koji odlikuje nesigurne roditelje; stav Božji, stav roditelja koji su pouzdani i sigurni u sebe. Posljednji stav autor naziva idealnom pedagogijom, čiji su osnovni principi: promatrati, slušati, upoznati, djelovati. Pritom navodi i niz sugestija u smislu kako poboljšati odnose u obitelji.

Svojim polazištem i temeljnim nalazima, zbornik se uklapa u tezu o krizi tradicionalne obitelji u suvremenosti, osobito prisutnoj u novijim radovima katoličkih autora, o kojoj svjedoče rezultati već spomenutih istraživanja KBF-a: o smanjenju stope nataliteta, smanjenju broja članova obitelji, porastu žena koje ne rađaju, rastućoj nestabilnosti brakova, popularnosti zajednica nevjenčanih osoba, smanjenom zanimanju za sklapanje brakova, rođenja izvan braka, rastavama braka, obiteljima s jednim roditeljem, porastu broja drugoga ili trećeg braka i slično (Aračić, Nikodem, 2000.; Baloban, Črpić, 1998.; 2000; Črpić, Koračević, 2000.; Koračević, 2000.). Mnoge od tih teza analizirane su i u ovom zborniku. Uz vrijedan doprinos autora koji pokrivaju različite aspekte fenomena obitelji u Hrvatskoj, zbornik doprinosi i izučavanju obitelji i braka unutar katoličkoga teološkog pristupa, koji nastoji uhvatiti korak sa suvremenošću.

Ankica Marinović Bobinac

GLOBALIZACIJA I NJENE REFLEKSIJE U HRVATSKOJ

M. Meštrović (ur.)

Zagreb: Ekonomski institut, 2001., 283. str.

Postoje autorske knjige, djela pojedinaca koji na stranicama "svojih knjiga" od početka do kraja razvijaju jednu tezu ili variraju nekoliko njih, s manje ili više uspjeha. Uvjerljivost takvih djela ovisi o intelektualnom potencijalu autora i raspoloživom teorijskom i/ili empirijskom materijalu. No, uz takva izdanja, postoje i druga – primjerice zbornici radova poput ovoga, gdje se unutar korica jedne knjige sabiru radovi nekolicine autora. Kakvoća takvih izdanja ne ovisi tada samo o kakvoći pojedinačnih autora i njihova "govora" o pojedinima temama, već i o uredniku.

On je, naime, taj koji u prethodnoj komunikaciji s pojedinačnim autorima – prije obznanjivanja radova javnosti u konačnom obliku – pronalazi one unutrašnje niti poveznice između pojedinih radova, u njima sadržanih ideja i hipoteza. Nakon toga, jasno je da konačan uradak ne ovisi samo o izazovnosti pojedinačnih radova, već i o njihovu složaju unutar "uredničke cjeline", njihovu unutrašnjem komunikacijskom naboju i aktualnosti teme kojom je ta cjelina radova obavljena. Ovaj zbornik radova ulazi upravo u takva, kakvoćna konačnog uratka uspješna i intrigantna izdanja.

Nesumnjivo je da, uz autore pojedinačnih priloga u knjizi, ključne zasluge za takav izdavački proizvod ima urednik Matko Meštrović. On je, kao i u zborniku radova od prije nekoliko godina (M. Meštrović, A. Štulhofer (ur.) 1998., *Sociokulturni kapital u Hrvatskoj i tranzicija*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo), ponovno otvorio razgovor o jednoj od gorućih tema našega vremena, i to ne samo vremena ovoga zemljopisnog prostora. Dovoljno je reći da je ovo prva, koliko znam, domaća knjiga na temu globalizacije u Hrvatskoj pa da shvatimo njezinu važnost. Drugo, ova je knjiga formalno rezultat istraživačkog projekta *Povijesni prostor, društveno vrijeme i postmoderna kapitalizacija*. Kako je i prethodna Meštrovićeva su/urednička knjiga nastala kao rezultat tadašnjega autorova projekta, treba istaći da je

to već jedna dokazana formula okupljanja, ne samo pojedinih autora u interdisciplinarnom tipu suradnje već i dijela hrvatskih autora/intelektualaca oko tema koje, rekao bih, transdisciplinarno nameće “društveno vrijeme” u kojemu jesmo, ali i “povijesni prostor” iz kojega izranjamo. I ne samo hrvatskih autora, kako svjedoči ova knjiga!

Sadržajno, zbornik je oblikovan u četiri cjeline, cjeline koje su nastale kao rezultanta polazne ideje da o globalizaciji valja govoriti izbjegavajući pri tome redukcionizam u pristupu, i istodobno, bivajući svjestan temeljnog konteksta – “globalnog procesa kapitalске transformacije” koji i na svjetskoj i na razinama država/nacija povezuje i komprimira naoko vrlo raznolike sfere djelovanja i življenja. Zato urednik u predgovoru i ističe da bi upravo ta “naizgled nepovezana pitanja” valjalo promišljati u njihovim unutarnjim vezama. “Primjerice, tehnologija pokazuje svoju dvosmislenost čim shvatimo da implicira različita vremena. Dok sve više postaje globalnom snagom koja svijet povezuje u komunikacijski i ekonomski jedinstven prostor, ne uvažava bitnu sociokulturnu činjenicu da povijesni prostor i društvena vremena različitih zajednica nisu ujednačeni”.

Prvi dio zbornika (**I. Znamo li o čemu je riječ?**) donosi radove u kojima se propituju temeljne kategorije globalizacije, ekonomije, povijesnog svijeta i etike zajedništva iz široke teorijske, filozofijske i sociologijske perspektive. Riječ je o sljedećim autorima i tekstovima: Željka Šporer, *Protuslovlja globalizacije*; Matko Meštrović, *Formalna ekonomija i stvarni povijesni svijet*; Marko Zlomislčić, *Etika zajedništva*. Drugi dio zbornika (**II. Gdje smo u svemu tome?**), na razini globalnog sustava ili nacije-države, propituje najšire vrijednosne, političke i ekološke okvire moguće rasprave o globalizaciji u hrvatskom kontekstu. Svjedoče o tome sljedeći radovi: Antun Šundalić, *Sustav vrijednosti u vrijeme politike zaborava*; Emil Heršak, *Globalizacija i hrvatski kod*; Paul Stubbs, *Politička ekonomija civilnog društva*; Vladimir Lay, *Ekološka bezlozirnost*; Dag Strpić, *Hrvatska suvišnih ljudi?* U trećem dijelu zbornika (**III. Krivi ili pravi koraci?**) nalaze se radovi koji raspravljaju stvarnu i poželjnu narav razvojne i ekonomske politike u Hrvatskoj u zadnjih desetak godina. Da rasprave o tim dimenzijama spomenutih politika nisu jedno-

značne, svjedoče sljedeći radovi i njihovi autori: Ivan Teodorović, *Tranzicijski proces u globalnoj okolini*; Velimir Šonje, Boris Vujčić, *“Liberalizam” u vodenju ekonomske politike*; Evan Kraft, *Stabilizacija nije dovoljna*; Zvonimir Baletić, *Pogrešna koncepcija stabilizacije*.

U zadnjem dijelu zbornika (**IV. Varljiva očitost?**) nalaze se radovi sociologa, koji propituju sposobnost Hrvatske da odgovori na izazove globalizacije s obzirom na neke ključne potencijale njezine društvene strukture i sociokulturnog kapitala. Ovdje su “smješteni” sljedeći radovi/autori: Rade Kalanj, *Tri stajališta o globalizaciji*; Aleksandar Štulhofer, *Dinamika sociokulturnog kapitala 1995.–1999.*; Zoran Malenica, *Bipolarnost hrvatskoga društva*; Vjeran Katunarić, *Kulturni put održivog razvika*.

Prema tome u Meštrovićevu zborniku našlo se mjesto za šesnaest autora i skoro desetak intelektualno poticajnih radova koji zbere i pojedinačno i u međusobnom dijalogu, pa – kako ćemo uočiti – i suprotstavljanju. Ovdje ističemo samo nekoliko *ad hoc* uočenih dimenzija ovih radova.

Određenje globalizacije i njezinih protuslovlja

Ako živimo u vremenu kada na svjetskoj razini “financije nameću svoja gledišta, a realna je ekonomija sve podređenija novcu”, kada je definitivno jasno da je moderni kapital brigu oko reprodukcije radne snage prebacio na onemogućala državna pleća te je time raskinut “društveni ugovor” iz razdoblja pune zaposlenosti (M. Meštrović), može li se kroz sociološki odrediv inventar protuslovlja globalizacije uopće doći do razumijevanja njezinih učinaka po nacionalne zajednice i pojedine društvene grupe? Po mišljenju Ž. Šporer to je moguće i potrebno. Globalizacija je, za nju, *posljednji stadij u neprestanom procesu društvene promjene i tendencije globalizacije bile su inherentno prisutne u procesima industrijalizacije i modernizacije*. Međutim, prema ovoj autorici, konceptualno “industrijalizaciju i modernizaciju ne možemo izjednačiti sa suvremenim pojmom globalizacije. Naime, industrijalizacija i modernizacija mogu se razviti u izoliranom društvenom sustavu, primjerice u nekoj naciji-državi ili nekom dijelu svijeta. Globalizacija je pak proces industrijalizacije i modernizacije

koji se širi globalno i ima integrirajuću funkciju” (str. 4).

Ž. Šporer ističe i tematski pejzaž rasprava o globalizaciji unutar pojedinih znanstvenih disciplina. Po njoj, ekonomistima je globalizacija prvenstveno otvorenost prema drugim zemljama – nema granica za ulaganje, financijske transakcije, trgovinu i rad, a strana su ulaganja manje zakonski regulirana. Na tom su tragu Silbert i Klodt (u knjizi *The Future of the Global Economy: Toward a Long Boom*. Paris: OECD, 1999.) globalizaciju definirali “kao proces pretvaranja zasebnih nacionalnih gospodarstava u integrirano svjetsko gospodarstvo” – putem međunarodne trgovine, međunarodnog kretanja faktora proizvodnje (kapitala i radnika) i međunarodnog širenja tehnologije.

Sociolozi se globalizacijom, s jedne strane, bave kroz analizu sve veće složenosti društva, njegove diferencijacije i ubrzanja ritma promjena, a s druge strane, kroz analizu nove vrste društvenih odnosa i kulturnu diseminaciju i unifikaciju. Šporer tako podsjeća da je i A. Giddens globalizaciju definirao kao “intenzifikaciju društvenih odnosa diljem svijeta” (str. 7–8), odnosno kao *radikalizaciju kasnomodernog liberalizma*, na što u svome radu podsjeća kasnije i R. Kalanj (str. 209). Politolozi se u ovom kontekstu bave s nekoliko pitanja: a) odnosom globalizacije i demokracije; b) promjenom uloge nacije-države, problemima suverenosti i autonomije; c) pitanjem svjetskoga vodstva i mogućnošću izgradnje civilnoga društva na svjetskoj razini.

Ovdje je važno istaći i autoričinu ideju da se protivnici ili osporavatelji globalizacije (na međunarodnoj i na nacionalnoj razini) pojavljuju prema funkcionalnom načelu – dakle ovisno o tome tko je dobitnik a tko gubitnik u tome procesu, ali i prema vrijednosnom načelu. Ovdje se misli na novu “postmaterijalistički orijentiranu” (Inglehart) srednju klasu u razvijenim zemljama, koja postmaterijalističke vrijednosti i kvalitete života brani od klasičnog kapitalizma usmjerenoga na bez/obziran rast i neodrživi rast po svaku cijenu. Ostaje pitanje, jasno, koliko je takva teza o postmaterijalističkoj srednjoj klasi razvijenih zemalja doista i utemeljena – kako to i ovdje ističu neki autori (Katunarić). I što s onim zemljama (mahom postsocijalističkima u europskom kontekstu), ili situacijama kada je postojanje srednje klase

i “klasičnoga tipa”, orijentirane na materijalne vrijednosti i potrošnju, posve upitno (usp. radove Šundalića i Malenice u ovome zborniku)?

Pojam “tranzicije” više nije jedini okvir rasprava o Hrvatskoj i globalizaciji

Sve više autora upućuje na pojam tranzicije kao isprazan i posve nesadržajan termin za rasprave o modernizaciji malih postsocijalističkih zemalja. Jer, što je tranzicija? Prvo, u početku je to bio pomoćni *terminus technicus* u nedostatku boljega pojma, doduše skovan među zapadnim analitičarima realnoga socijalizma. No kasnije se održao bez dubljeg promišljanja njegova sadržaja, implicirajući da su “tranzicijske zemlje” na neprestanom i dugom putu ka nekoj vrsti kapitalizma – u koji samo što nisu stigle! Kako ističe Z. Baletić, “tim putem njima je nametnut okvir mišljenja koji ih je vodio u ideološke i dogmatske rasprave o tome što je idealni kapitalizam, kojemu one moraju težiti i po kojem će se ocjenjivati njihov napredak, umjesto da se suoče sa ocjenom svojih realnih razvojnih mogućnosti i problema u novom konkurentskom okruženju” (str. 186)!

Međutim, novije ekonomske analize tvrde da je taj put za neke zemlje – makroekonomski gledano – zapravo završen. Primjerice, za Sloveniju! U tom kontekstu, gledano metodički i analitički, barem za analizu globalizacije u kontekstu nacionalnih država čini mi se produktivnije prihvatiti Baletićev pristup koji, umjesto govora o tranziciji, sugerira raspravu o tome kakav zapravo kapitalizam želimo. “Kapitalistički je sustav u Hrvatskoj, kao i u drugim bivšim socijalističkim zemljama, već uveden i nema smisla i dalje govoriti o tranziciji, nego valja govoriti o karakteru i razvoju kapitalizma, pogotovo što je on već uvelike uključen u sustav i dinamiku svjetskog kapitalizma” (str. 185).

Moguća prednost ove, ekonomistički inspirirane, metodičke redukcije, uz jasnu svijest sociologije i filozofije da je kapitalizam samo jedan od “manje loših svjetova” koji se nudi čovječanstvu i kroz globalizacijski proces, jest onda lakša identifikacija ključnih socijalnih i drugih aktera koji djeluju unutar takvoga sustava. Naime, jedna je od implicitnih pretpostavki globalizacije da se njezini dobitnici mogu naći samo među poduzetnicima – i pojedincima i državama, koji su spremni i u globalizaciji iskoristiti svoju “poslovnu prigodu” i na taj na-

čin ojačati konkurentski položaj nacija i pojedina. *No, što kada nema niti poduzetne političke elite, niti razvojno dovoljno spremne poduzetničke elite, i kada raspoloživi sociokulturni kapital ukazuje na razorne posljedice dosadašnjih "tranzicijskih procesa", kao što su privatizacija, stabilizacija, ekonomske politike vlada, itd.?* Postavlja se pitanje koji će društveni, politički, profesionalni i/ili ekonomski akteri i na koji način jačati poduzetnički potencijal malih država-nacija? Hoće li to biti samo "domaći" akteri, ili samo strani akteri (multinacionalna poduzeća, međunarodne financijske institucije), ili pak sprege i savezi i domaćih i stranih aktera?

Raspave o dosadašnjem razvoju i mogućim modelima razvoja

Cijelo jedno poglavlje u zborniku posvećeno je analizi dosadašnje razvojne politike, ekonomskoj politici i koncepciji stabilizacije. Znakovito je da su u ovome bloku zastupljeni samo ekonomisti, a da sociologa u raspravama o modelima razvoja zemlje – naprosto nema! Možda je to jednostavno slučaj, i ne treba ga preuveličavati, no razvoj malih zemalja poput Hrvatske – i u kontekstu rasprava o globalizaciji – nije moguć i bez sociologijskog propitivanja razvojnih modela i razvojnih aktera, *bilo unutar ili iznad paradigme razvoja, temeljenoga samo na logici akumulacije međunarodnoga kapitala*. Dok dio radova (V. Šonje, B. Vujčić, E. Kraft) argumentirano pobija teze da je prošlo desetljeće ekonomske politike u Hrvatskoj bilo desetljeće neoliberalizma, u drugim se radovima – na tragu nekih temeljnih Keynesovih ideja i dugogodišnjega hrvatskog zaostajanja u stopama ekonomskog rasta – ističe potreba za novom razvojnom politikom. To je bit Baletićeva rada iz ove perspektive. On na kraju ističe da svi dosadašnji potezi ekonomske politike (od nerealnog tečaja domaće valute do sužavanja socijalnih prava, prodaje nacionalne imovine stranim investitorima, itd.) svjedoče o kontinuitetu "neoliberalne koncepcije razvoja koju nam sugeriraju naši vjerovnici" (str. 200). Polučeni razvojni rezultati pokazuju koliko je ona pogrešna, i zato Baletić u budućnosti ne očekuje – uz ovakvu ekonomsku politiku – bolje vrijeme za hrvatske građane.

Valja također dodati, da ovaj zbornik radova, kroz Maleničin rad, nakon gotovo deset godina šutnje među sociolozima, ponovno vraća

u profesionalnu javnost temu socijalnih nejednakosti i naravi socijalne strukture hrvatskoga društva. Nažalost, empirijske radove o ovoj temi tek trebamo pripremiti, jer zadnja su istraživanja socijalne strukture rađena relativno davno – krajem osamdesetih godina. Malenica se u svojem radu služi podacima iz *Studije o ekonomskoj ranjivosti i socijalnom blagostanju*, koju je objavila Svjetska banka 2000. godine u Zagrebu, dokazujući svoju tezu o bipolarnosti sadašnjega hrvatskoga društva. Jasno, bilo koja rasprava u prilog ili protiv te teze moguća je samo uz nove pristupe i podatke. No ne može se osporiti činjenica da je ovaj autor (ponovno) otvorio temu o kojoj će se u idućim godinama naširoko pričati i raspravljati.

Ponovimo na kraju da Meštrovićev zbornik nije bez mana. Ponajprije, u želji da se omoguću dijalog između autora/istraživača, u zbornik su ušli i neki neambiciozno pisani tekstovi (primjerice, tekst D. Strpića). Ili, neki su autori u svojim tekstovima "odlutali" u širinu, ne dovodeći uvijek svoje ideje u užu svezu s globalizacijom i njezinim izazovima. No takvi su tekstovi u manjini. Zbornik kao cjelina jest poziv na komunikaciju među profesionalcima u društvenim znanostima, a onda i u ciljanoj publici izvan toga kruga (mediji, politička i menadžerska elita). On nuka na što brži razgovor o konkretnim modelima razvoja u Hrvatskoj u novom desetljeću, i to na razgovor koji bi sustavnije, i uz veći broj raznolikih sudionika, procijenio razloge sadašnjega hrvatskoga ekonomskog neuspjeha i moguće obrate u politici razvoja. Time bi se i problem globalizacije javio u novome kontekstu, i to kako za članove akademske zajednice tako i za članove vladajućih grupa u Hrvatskoj.

Drago Čengić

CAN ANYONE HEAR US?

Deepa Narayan (ed.)

Oxford: World Bank; Oxford University Press, 2000., 343 str.

Svijet je sve više pogođen siromaštvom i nejednakošću, naglašava Robert Wade, profe-